

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Maarten van der Goes van Dirxland [1751-1826], Nederlands eerste minister van Buitenlandse Zaken

Waldeck, P.W.

Citation

Waldeck, P. W. (2017, November 15). *Maarten van der Goes van Dirxland [1751-1826], Nederlands eerste minister van Buitenlandse Zaken*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/55510>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/55510>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/55510> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Waldeck, P.W.

Title: Maarten van der Goes van Dirxland [1751-1826], Nederlands eerste minister van Buitenlandse Zaken

Issue Date: 2017-11-15

De houdgreep [1800-1801]

De invoering, eind 1799, van het Consulaat in Frankrijk, met Napoleon als 'Eerste Consul', verlegde de loop van de Franse én de Europese geschiedenis. Zij leidde ook tot een onomkeerbare wijziging in het karakter van de Franco-Bataafse betrekkingen. Van Sas noemde 1799 een 'waterscheiding', die de omslag betekende in de Franse houding: van bevrijder naar bezetter.¹ De omslag vond niet meteen, maar geleidelijk plaats. In de eerste jaren van de nieuwe eeuw was er nog ruimte om tegenover toenemende Franse politieke eisen en financiële vorderingen tegenspel te bieden. De financiële situatie in Frankrijk was nijpender dan ooit. Het land had dringend behoefte aan vrede. Napoleon deed tijdens Kerstmis 1799 zelfs, tevergeefs, een vredesaanbod aan de Engelsen. Hij was zijn machtspositie nog allerm minst zeker en de Fransen waren nog allerm minst zeker van hem: de Eerste Consul kon zomaar op het slagveld verliezen of erger nog, sneuvelen. Intussen zinderde Parijs van afgunst, intrige en corruptie. Pas toen Napoleon op 14 juni 1800 bij Marengo in Noord-Italië de Oostenrijkers wist te verslaan, kon hij zijn positie consolideren en keerde hij als held terug naar Parijs.

Napoleon maakte de nieuwe verhoudingen met de Bataafse Republiek duidelijk door onmiddellijk na zijn aanstelling als Eerste Consul van de bondgenoot een 'vriendschapsgebaar' te eisen, een soort tribuut van een vazal. Een voorschot van zes miljoen gulden zou een prettige bijdrage zijn ten behoeve van de oorlogsinspanning. Schimmelpenninck, die hiertegen in probeerde te brengen dat de Republiek voor zo'n bedrag dan wel wat te bedingen had, werd door Napoleon afgeserveerd met de oekaze dat hij dit keer geen genoeg wenste te nemen met een 'met de gebruikelijke financiële Bataafse geest uitgecijferd' diplomatiek compromis. Compensatie kon bij de algemene vrede plaatsvinden.² Napoleon vroeg daarbij vilein of het Schimmelpenninck niet zes miljoen

waard geweest was om de jongste regimewisseling in Frankrijk te bewerkstelligen, een indirecte verwijzing naar de wel zeer wankelende positie van het Bataafs bewind aan de vooravond van 18e Brumaire.

De 18e Brumaire voorkwam immers het afzetten van de agenten Spoor en Van der Goes, en daarmee vermoedelijk ook de val van het Uitvoerend Bewind. De toenmalige dreigende situatie was voor Van der Goes geenszins reden geweest zijn zakelijke benadering van de Grote Bondgenoot te wijzigen. In zijn jaarrapport over de buitenlandse betrekkingen, begin november 1799, wijdde hij opmerkelijk weinig woorden aan de toch vrij dramatische Engels-Russische invasie en in het bijzonder aan de opportuniteit van het geheime diplomatieke offensief ten tijde daarvan. De missie-De Vos van Steenwijk was niet nodig geweest, zo meldde Van der Goes droogjes, indien het Frans gouvernement, zelfs na herhaald aandringen, meer open was geweest over de contacten tussen Berlijn en Parijs. Na plichtmatige hulde te hebben gebracht aan ‘de getrouwheid waarmee de Franse Republiek, haar eigen legers en grenzen ontblotende, in de gevaren van deze staat gedeeld heeft’, herhaalde Van der Goes de klachten over de belemmeringen die Frankrijk opwierp tegen herleving van de Bataafse koophandel. Wat hem betreft was het *business as usual*.³

Alsnog ontslag?

In februari 1800 kreeg de geheime diplomatie van Van der Goes toch nog een staartje. De Agent van Inwendige Politie La Pierre was al in september 1799 op de hoogte van het heimelijk vertrek van Oranjeman Mollerus naar het buitenland. Het frustreerde hem dat het Uitvoerend Bewind aan zijn signalering geen aandacht wilde besteden. La Pierre stelde uiteindelijk deze politiek zeer delicate reis ten principale aan de orde omdat Mollerus van zijn departement geen paspoort had gekregen. Dat had namelijk Van der Goes gedaan. Het bleek nu dat de bewindslieden Van Hooff en Hoeth niet op de hoogte waren geweest van de missie-Mollerus. De hevige ruzie die daarop volgens Delprat volgde, was voor Van der Goes reden op 21 februari opnieuw zijn ontslag in te dienen. ‘Verdrietigheden die voortsproten uit verschillende oorzaken’ waren nu tot een toppunt gestegen, aldus Van der Goes, waarop ‘een groot en eerlijk, maar ook zeer gevoelig hart deze niet langer kon verdragen’. Het vurig verlangen het vaderland van dienst te zijn was zijn enige drijfveer geweest om de post van agent te accepteren en met dat ‘zuiver gevoel’ had

Van der Goes die tot nu toe bekleed. Hij vond dat hij daarin niet meer nuttig kon zijn.⁴

Door sommige leden van het Uitvoerend Bewind wel en andere niet in te lichten over het plan voor de missie-Mollerus maakte Van der Goes ontegenzeggelijk een keuze tussen politieke facties. Hij koos voor de ‘verzoeningsfactie’, de samenwerking die hij het meest nuttig vond voor het bereiken van zijn beleidsdoelstellingen. Toen de kritiek op zijn handelwijze losbarstte, was het weer Schimmelpenninck die Van der Goes trachtte op te beuren. Hij kon zich goed voorstellen dat Van der Goes zijn post ‘tot walgens moede’ was. Maar van al die ‘intriganten, Franse agendaristen, neuswijzen en bemoeials’ moest hij zich niets aantrekken. ‘Dit kan ik U zeggen, dat de Haagse stem, ook van hen die weleens met U kibbelen of in stilte knorrig en grommerig zijn, eenparig van U zegt: Van der Goes is een eerlijk staatsdienaar.’⁵

In februari en maart 1800 schreef Schimmelpenninck opnieuw beboedigende woorden, mede om zijn eigen frustratie over de vele ‘onaangenaamheden’ die hij over zijn kant moest laten gaan te kunnen uiten: ‘Gij weet, ik ben avers van vleierij, maar ik ben verplicht te zeggen dat ik geen mens ken die U remplaceren kan.’ Hij had wel eens gedacht aan Van Grasveld, maar Schimmelpenninck vond hem uiteindelijk niet geschikt voor Buitenlandse Zaken: ‘vooral omdat hij niet kalm genoeg van geest is, en gij weet het is in dat métier de kunst om bedaardheid met fermiteit te paren’.⁶ Schimmelpenninck was ervan overtuigd dat zij beiden vroeg of laat uit hun functie ontheven zouden worden. Hoe eerder, hoe liever: ‘Dus mijn lieve Van der Goes, laat elk weten dat wij er zo over denken, laten wij onze plicht blijven doen, en ons in de mantel van een goede zelfbewustheid inwinden en de loop en stroom der zaken afwachten.’⁷

Ambassadeur Schimmelpenninck had er als politicus Schimmelpenninck natuurlijk alle belang bij zijn gelijkgezinde chef en meest betrouwbare informant in Den Haag op zijn post te houden. Steun voor Van der Goes kwam evenwel ook uit een onverwachte hoek, namelijk van Johan Valckenaer, de naar de ambassade te Madrid op afstand geplaatste patriottische ideoloog. Toen hij vernam dat Van der Goes zijn portefeuille wilde neerleggen, schreef Valckenaer dat hij dan ook ontslagen wilde worden: ‘Zo gij BZ verlaat, zullen wij allen te veel verliezen, want gij hebt ons door Uw exacte en trouwhartige en amicale correspondentie te zeer verlekkerd om ons aan de droge ministeriële *morgue* te kunnen gewinnen.’ Valckenaer voorzag dat, ondanks de beroerde stand van zaken in de Bataafse Republiek, ‘de Franse broeders’ het land zoveel

zij konden zouden uitzuigen, onverschillig of het naderhand weer tot een moeras zou verzinken, dan wel het een wingewest van Engeland en Oranje zou worden. ‘Ik begeer van die ondergang geen toeschouwer te zijn.’⁸

Uiteindelijk werd de zaak van het ontslagaanbod gesust. Het bewind besloot genoeg te nemen met de uitleg van Van der Goes, La Pierre werd geprezen voor zijn oplettendheid. De Agent van Buitenlandse Betrekkingen bleef op zijn post.⁹

‘Mauvaise grâce’

Valckenaer zat er in het verre Madrid met zijn observatie van de Franse bedoelingen niet ver naast. De 18e Brumaire bracht meer structuur in de Franse buitenlandse politiek, mede doordat Napoleon Talleyrand terugriep als minister. Het gevolg was een rationeel samengaan van de militair-politieke belangen van Napoleon met de opvattingen van Talleyrand over een nieuw Europees evenwicht onder Franse hege-monie. Volgens De Waresquiel was voor de bisschop-minister het uit elkaar houden van de twee grote Duitse mogendheden, Oostenrijk en Pruisen, om daarmee Frankrijk te beschermen tegen beide, het meest urgent. Daartoe was het noodzakelijk een cordon sanitaire te scheppen van min of meer onafhankelijke staatjes onder voor Frankrijk gunstige voorwaarden. Een dergelijke politiek kwam tegemoet aan de historische Franse ambitie van natuurlijke grenzen en waarborgde tegelijkertijd de strategische belangen van Frankrijk. Zo ontstonden tegenover Oostenrijk de Helvetische en Italiaanse republieken als bufferstaten en voerde Frankrijk in Duitsland een verdeel-en-heerspolitiek ten aanzien van de veelheid van landen en vorstendommen. Dit beleid moest werken volgens het beginsel van het *perfectionnement des états*, dat wil zeggen dat de landen onder Franse invloed het juiste evenwicht moesten zoeken in politiek bestel, bestuursmodel en economisch vermogen.¹⁰

De Bataafse Republiek vormde in deze opvatting enigszins een uitzondering. Los van het financieel en economisch belang was Nederland voor Frankrijk een buffer tegen zowel Pruisen als het overzeese Engeland. Sterker nog, om tegen die achtergrond het bezit van België te kunnen zeker stellen was het beheersen van de Republiek van eminent belang. Napoleon huldigde als soldaat het standpunt dat directe militaire controle over de veroverde gebieden de beste voorwaarde voor vrede was. Niettemin verleende hij de Republiek lange tijd nogal wat vrijheid

om haar constitutionele grondslag te versterken en het landsbestuur volgens de nationale mores te organiseren. Een verklaring daarvoor kan worden gevonden in de visie van Napoleons minister Talleyrand die het voortbestaan van de Bataafse Republiek voorlopig welgezind was zolang de Republiek zich conformeerde aan het beginsel van perfectionnement des états. Het was die ruimte die Van der Goes en Schimmelpenninck probeerden uit te buiten om het aanpassingsproces zo lang mogelijk te kunnen rekken. Ontevreden geworden over de vorderingen en omdat hij intussen aan het beginsel een dynastieke dimensie had toegevoegd – het napoleontische statenstelsel van familiemonarchieën –, besloot Napoleon in 1806 zijn broer Lodewijk als koning naar Holland te sturen met het argument dat hij aan de Franse noordgrens geen zwakke staat kon dulden.¹¹ Een verklaring waarom het Franse ‘geduld’ met de trage aanpassing van Nederland toch nog tot 1810 voortduurde kan ook gevonden worden in de analyse van de Engelse historicus Michael Broers, die meende dat pas na het verdrag van Tilsit in 1807 een einde kwam aan de relatief vreedzame buitenlandse assimilatiepolitiek van Napoleon.¹²

Wilde Napoleon op het terrein van het civiele bestuur nog wel enig opgekropt geduld tonen, veiligheidspolitik gesproken schroefde hij meteen al na 1799 de bijstandsverplichtingen op. Voor Napoleon was de beheersing van de rivierendelta, de *soft upper belly* van het Franse moederland, militaire prioriteit. De Engels-Russische invasie had de juistheid daarvan pijnlijk onderstreept. Zoals Julius Caesar de Rijn als uiterste defensielijn zag, zo beschouwde Napoleon Zuid-Nederland als het bolwerk tegen invasie uit het oosten of het noorden.¹³ De uitgestrekte moerassen en eilanden aan de overkant van de Maas waren alleen al als leefomgeving minder aantrekkelijk en vormden op zichzelf een natuurlijke verdedigingslinie. Daar kon de Nederlandse Republiek wat hem betreft nog in naam voortbestaan, maar neutraliteit was volstrekt uit den boze. Neutralen stonden alleen maar in de weg.¹⁴

In de Franse perceptie hadden de gebeurtenissen van de nazomer van 1799 aangetoond dat de Bataven niet zelf wilden of konden vechten. Dan moesten zij, dat volk van rijkaards en renteniers, maar een flinke financiële bijdrage leveren aan de Franse militaire inspanning om een gemenebest van Frankrijk aanhorige naties tot stand te brengen. Met de Bataafse Republiek, in welke geopolitieke hoedanigheid dan ook, als wingewest.¹⁵ Daar wond Napoleon geen doekjes meer om: ‘Ils sont trop riches pour se défendre comme il faut.’ Zijn respect voor de onafhankelijkheid duurde zolang er maar boter bij de vis werd geleverd.¹⁶ Er was geen sprake meer van het door de patriotten indertijd beoogde bondge-

Ambassadeur Charles-Louis Huguet de Sémonville (1759-1839)

nootschap van gelijke partners. De Bataafse Republiek verviel van haar rang als ‘eerste bondgenoot’.

Het Bataafs bewind kreeg begin 1800 te maken met twee nieuwe, geduchte Franse tegenspelers, werktuigen van de bonapartistische aanpak van de Republiek. De ‘zachte hand’ was de nieuwe Franse gezant in Den Haag, Charles-Louis Huguet de Sémonville, door Schama bondig gekenschetst als ‘a master of the expertly polished lie’,¹⁷ acoliet van Talleyrand en evenals zijn baas niet vies van een extra zakcentje als dat zo uitkwam. De ‘harde hand’ was de nieuwe bevelhebber der Franse troepen, generaal Pierre Augereau, evenals Brune een revolutionaire houwdegen, de kunst der diplomatie niet machtig en protegé van Napoleon.

Gezant en generaal gunden voorlopig het voordeel van de twijfel aan het Uitvoerend Bewind ten aanzien van zijn bereidheid zich te schikken naar de Franse verlangens. Zo ging het Uitvoerend Bewind akkoord met de betaling voor een deel van de door Frankrijk in bezit genomen vorstelijke en kerkelijke enclaves op het grondgebied van de bevrijde Republiek. Eind januari schikte men zich mokkend in het door Napoleon geëiste ‘vriendschapsgebaar’. Maar al spoedig vervielen de Franco-Bataafse betrekkingen weer in gebikkel over de defensie, de omvang van de Franse troepenmacht in de Republiek en het onderhoud daarvan, het commando over en de inzet van Bataafse troepen buiten de Republiek en de status van Vlissingen.

Van der Goes instrueerde Schimmelpenninck om de discussie in Parijs over troepenvermindering en Vlissingen niet te hard aan te zetten.¹⁸ Er waren namelijk weer toenemende geruchten over Britse voorbereidingen van een aanval op de Nederlandse kust. Tegelijkertijd gingen er zeer hardnekkige geruchten dat, ondanks het afwijzen van het vredesaanbod van Napoleon aan Engeland en Oostenrijk, de contacten over een mogelijk vergelijk niet waren verbroken.

De vredeskansen waren uiterst pril, maar op dat moment niettemin gunstig vanwege de geldende omstandigheden in Frankrijk en Engeland. De 18e Brumaire hield weliswaar de belofte in van een stabielere regime in Frankrijk, maar in de eerste maanden van 1800 zat zoals gezegd het Consulaat niet stevig in het zadel. De oorzaken daarvan waren vooral het voortduren van de oorlog en de desolate toestand van de Franse schatkist. Frankrijk was volgens de informatie van Den Haag tot veel bereid om tot vrede te komen. Hetzelfde leek te gelden voor Engeland. Er was daar tweespalt geweest in de regering over het vredesaanbod van Napoleon. Belangrijke reden daarvoor was eveneens de schatkist. De

Britse handel kreeg het moeilijk door de gevolgen van het continentale embargo. Er ontstond gebrek aan sommige eerste levensbehoeften, terwijl de afzet van Britse koloniale waren naar het Europees vasteland sterk daalde. In de coalitie tegen Frankrijk was het ook geen koek en ei. Engeland had Rusland als effectieve bondgenoot opgegeven en concentreerde zich op Oostenrijk, dat, zij het met grote moeite, tegen Napoleon wél in het veld bleef staan. Dat leidde weer tot toenemende anti-Britse gevoelens bij tsaar Paul I.

In deze sfeer van oorlogsmoeheid bleef Pruisen de enige mogendheid met voldoende krediet bij de belligerenten om een bemiddelende rol te kunnen spelen. Maar Pruisen hield zich op de vlakte. Of niet? Berichten uit Parijs spraken van nieuwe Franse bereidheid om met Pruisen en Engeland tot arrangementen over de aard van een 'definitieve constitutie' voor de Bataafse Republiek te komen. In Den Haag oriënteerde Sémonville zich vrij openlijk over de mogelijkheid van een arrangement met het Huis van Oranje.¹⁹ De Pruisische zaakgelastigde, Bielfeld, liet Van der Goes weten dat de regering in Berlijn zich het lot van de na de Engels-Russische landing gearresteerde Oranjegezinden ten zeerste aantrok.

Ondanks het uitblijven van een Oranjegezinde volksopstand in de nazomer van 1799, was de zaak van Oranje zeker niet verloren. De Oranjepartij herpakte zich in de wetenschap dat onder de bevolking de ontevredenheid over de economische stagnatie en de daaruit gevolgde verpaupering toenam. De Franse autoriteiten eisten bijvoorbeeld van de Bataafse broeders scrupuleuze handhaving van het handelsembargo tegen Engeland, maar ontzegden zichzelf niet dat Calais een smokkelhaven werd voor Engelse producten aangevoerd in neutrale schepen uit het Duitse Emden. Er werden geen maatregelen genomen tegen de acties van Franse kapers jegens Bataafse schepen of neutrale schepen met Bataafse lading. En een algemeen handelsverdrag met Frankrijk werd steeds op de lange baan geschoven omdat Frankrijk er voordeel in zag pas na het sluiten van vrede een allesomvattend handelsverdrag te sluiten met Engeland.²⁰

Pragmatische patriotten begonnen in te zien dat, wilde men de grondslagen van de Bataafse revolutie en enig uitzicht op economisch herstel behouden, een compromis met de Oranjegezinden noodzakelijk kon worden. Informeel werd veel en niet zelden hartstochtelijk gedebatteerd over een nieuwe hervorming van de constitutie.²¹ Het Uitvoerend Bewind stelde zich open voor deze discussie, die het begin was van wat Van Sas noemt de 'nationalisering van de revolutie, de vereniging van

alle partijen op nationale grondslag'.²² Aan de linkerkant van het politieke spectrum bleven radicalen bij voortduring proberen het bewind in diskrediet te brengen, niet alleen in eigen land maar ook in Parijs. Het bewind zelf was verdeeld en onzeker.

Bij alle onzekerheid was het voor Van der Goes en zijn naaste medewerkers niet eenvoudig een vaste koers in het buitenlands beleid te houden. Van der Goes moest allereerst een werkrelatie opbouwen met Sémonville, voor wie hij door Schimmelpenninck was gewaarschuwd: 'de diplomatie kan zich moeilijk in een meer beminlijke, maar insinuerende en dus ook meer oplettendheid en voorzichtigheid vereisende gedaante vertonen'.²³ Als bijzondere geste bracht Van der Goes de net gearriveerde Franse gezant een kennismakingsbezoek in plaats van de diplomatiek gebruikelijke opwachting van de nieuwe gezant bij de minister. De Fransman was niettemin danig van zijn stuk gebracht, toen Van der Goes in hun eerste werkgesprek grote scepsis toonde over de fraaie voornemens en vergezichten die Sémonville offereerde. Van der Goes meende, zo rapporteerde de gezant aan Talleyrand, dat, zo er sprake zou zijn van vredesonderhandelingen met Engeland, men zich pas in de laatste dagen daarvan met de Bataafse Republiek zou bezighouden. 'Onze vroegere voorstellen zullen in rook zijn opgegaan,' aldus Van der Goes, want, zo zei hij, niet slechts Frankrijk alleen maar de grote mogendheden gezamenlijk, zouden over het lot van Nederland beslissen.²⁴

In datzelfde gesprek bracht Sémonville de nieuwe verlangens van Napoleon over met betrekking tot het onderhoud van de Franse troepen. De Eerste Consul gaf toe dat van het bij het Haags Tractaat vastgestelde troepencontingent van vijftigduizend man inmiddels achttien-duizend man elders waren ingezet, met name langs de Rijnlinie in Duitsland. Niettemin moesten de kosten van onderhoud van deze troepen maandelijks onverwijld worden overgemaakt. Het zou van 'mauvaise grâce' getuigen, indien het Bataafs bewind deze troepen werkloos in Nederland wenste te houden, terwijl de gemeenschappelijke verdediging hen elders nodig maakte.²⁵

Deze eis viel zeer slecht bij het Uitvoerend Bewind. Men meende recht te hebben op vijftigduizend man ter verdediging van het Bataafs grondgebied. Men was niet ontvankelijk voor als het ware een vroegnegentiende-eeuws concept van *forward defence*. Eind januari stelde Van der Goes een afwijzend antwoord op. Hij vond een argument in de aanhoudende geruchten over een nieuwe Engelse invasie poging. Bij de landing in 1799 waren er ook maar nauwelijks zeventien duizend man

Fransen troepen direct inzetbaar geweest. Het bewind stelde zijn tegeneis en vroeg om completering van het contingent volgens het verdrag. Deze houding stond op gespannen voet met het aanhoudende verlangen van het Haags bewind om de kosten van het onderhoud van deze troepen omlaag te brengen. Kort daarop volhardde Sémonville onder meer door een extra eis van zeventienduizend man Bataafse troepen te stellen ter versterking van het Franse Rijnleger.

Napoleon, ongeduldig geworden, droeg Talleyrand op zich rechtstreeks te verstaan met zijn ambtgenoot Van der Goes. Talleyrand kwam met een voorstel dat even verrassend als vals was. Sémonville was er aanvankelijk opgetogen over: ‘Voor het eerst beseffen de Bataven dat wij hun onafhankelijkheid wensen!’²⁶ De Franse minister begon zijn brief met een acceptatie van de noodzaak een aantal disputen te bespreken die gerezen waren na het sluiten van het Haags Tractaat, volgend op wat hij noemde ‘la conquête’ van het huidige Bataafse grondgebied. Frankrijk was bereid deze kwesties nu definitief op te lossen, waarbij het grootmoedigheid zou tonen ten aanzien van het troepenonderhoud en het bezit van de haven van Vlissingen teneinde zich zo te verzekeren van de middelen om de Coalitie tot vrede te brengen, de enige mogelijkheid immers om de Bataafse Republiek te herstellen als handelsmogelijkheid. Talleyrand verwachtte dat de oorlog nog slechts twee jaar zou duren. Vervolgens vertelde hij wat de grootmoedigheid inhield: alle Franse rechten op Vlissingen zouden worden overgedragen, de Franse troepenmacht werd teruggebracht tot tienduizend man. Zou het Bataafs gouvernement om meer troepen vragen, dan zou het daarvan de kosten moeten dragen. De eigengereide generaal Augereau bleef, zou het opperbevel krijgen, maar zou zich schikken naar de orders van het Uitvoerend Bewind. Daarna kwam de aap uit de mouw. Dit hele niet te versmaden pakket was te koop voor slechts vijftig miljoen franc. Talleyrand verzocht Van der Goes met klem om de grootste geheimhouding. Alleen de leden van het bewind en Sémonville mochten van het voorstel weten.²⁷ Van der Goes schreef op zijn kopie van deze brief: ‘op deze is nooit antwoord gegeven’. De reactie van het bewind op het voorstel is inderdaad onvindbaar. Van der Goes lichtte terstond Schimmelpenninck in. Uit hun correspondentie valt af te leiden dat de ambassadeur, toen Talleyrand op een spoedige reactie aandrong, voor het uitblijven de volgende redenen kon geven. Voor Vlissingen, immers integraal deel van het grondgebied der Republiek, kon absoluut niet betaald worden. De financiële consequenties van het aanbod van troepenvermindering waren hoogst discutabel en het opperbevel van een

Franse generaal zou een rechtstreekse inbreuk op de soevereiniteit van de Republiek zijn.

Sémonville had natuurlijk na zijn aankomst zijn voelhorens naar alle kanten uitgestoken. Hij vervatte zijn observaties in een uitgebreid rapport, dat in zijn conclusies over de politieke en financieel-economische toestand van de broederstaat zo negatief was dat hij verwachtte dat het Franse voorstel zonder effect zou blijven.²⁸ Nog geen drie weken nadat het voorstel door Talleyrand aan Van der Goes was gedaan, werd het al ingetrokken en liet Sémonville weten dat de troepenmacht zou worden aangevuld tot vijftigduizend man mét de daaraan verbonden kosten van onderhoud. Napoleon had iets anders bedacht. Als het Bataafs gouvernement zelf niet bij machte was de nodige financiële middelen te genereren, ging hij wel rechtstreeks naar het zakenleven in Amsterdam. Hij stelde zich een lening voor van twaalf miljoen franc waarvoor assignaten in onderpand gegeven zouden worden, ofschoon Sémonville al had gewaarschuwd dat de kooplui op min of meer waardeeloos papiergeld niet zaten te wachten. Napoleon meende het varkentje te kunnen wassen met het zenden van een persoonlijk vertegenwoordiger, generaal Auguste de Marmont. Groot was zijn teleurstelling toen Marmont begin april onverrichter zake terugkwam. Marmont, die niet op kon tegen het Hollandse mercantilisme, moest zelfs toegeven dat de Bataafse rijkdommen grotendeels door de hoge belastingdruk wegsijpelden. Napoleon liet Schimmelpenninck bij zich komen en voer woedend tegen hem uit: van nu af aan was er geen sprake meer van onderhandelen over de bepalingen van het Haags Tractaat. Napoleon eiste rigoureuze uitvoering en wat Amsterdam betreft: dat had geen enkel recht meer nog iets van hem te verwachten. Hij zou deze teleurstelling niet vergeten!²⁹

Missie-Van Spaen

Omstreeks deze tijd en gezien de hiervoor beschreven ontwikkelingen achtte het Uitvoerend Bewind het moment gekomen opnieuw naar het middel van een geheime missie te grijpen om te onderzoeken of met hulp van Engeland en Pruisen de Fransen konden worden overgehaald de Republiek, in ieder geval tot de algemene vrede, neutraal te verklaren en zo het vaderland te redden. De queeste naar neutraliteit ging dus ondanks de ‘bloedneus’ van de nazomer van 1799 in het nieuwe jaar onverdroten voort, zij het dat zij in de geldende internationale verhoudingen

nauwelijks kans op verwezenlijking had. Ondanks zijn onvermogen werd neutraliteit voor het bewind meer en meer een idee-fixe.

Na zijn ervaring van het vorige jaar nam Van der Goes nu een sceptischer positie in. Het land neutraal doen verklaren voorafgaande aan een algemene vrede, zag hij niet meer als realistisch. De episode 'Lille' had hem echter geleerd dat, als er ook maar een vermoeden van aankomende vredesbesprekingen was, een zwakke mogendheid als de Bataafse Republiek zijn desiderata zo voortvarend mogelijk moest communiceren om de aandacht van de grote mogendheden voor de Republiek optimaal te beïnvloeden. Daarbij was overvragen geen overbodige luxe. De weg naar neutraliteit kon niet anders dan over Berlijn blijven lopen. Er waren nu een paar bruikbare nieuwe ontwikkelingen. De geldnood in Parijs maakte dat er met Frankrijk wellicht iets op pecuniair gebied te regelen viel. Schimmelpenninck liet dat tussen de regels ook doorschemeren. Moreel was dat minder fraai, maar het doel heiligde de middelen. Daarnaast viel het niet meer te ontkennen dat Parijs met Londen in contact stond over vredesbesprekingen. Dat schiep diplomatieke ruimte. Het Frans gouvernement reageerde dan ook tegenover Schimmelpenninck minder negatief op het reeds gesignaleerde voornemen van de Republiek om ouvertures te maken naar Engeland en Pruisen.³⁰

Een andere relevante ontwikkeling was dat neutraliteit hier en nu steeds meer in verband kwam te staan met de wens op het vredesmoment een nieuwe staatsregeling voor de Republiek vast te stellen. Hier speelde het eerdergenoemde ontluikend debat over een coalitie met Oranjegezinden om het land te redden een rol. De Oranjepartij begon de merites van neutraliteitsverklaring ten bate van het eigen belang in te zien.

Het was nu zaak om eerst in Londen te peilen hoe de Britse regering en de Prins van Oranje tegenover een nieuwe poging stonden om Pruisen te bewegen een bemiddelende rol te spelen. Het lag voor de hand nog eens een beroep te doen op Mollerus. Hij was evenwel nog maar net, evenals Van der Goes, ontkomen aan de gramschap van het republikeinse deel van het bewind. Daarom viel de keuze niet op hem, maar Van der Goes nam hem zelfs niet in vertrouwen over het plan een geheim agent naar Londen te sturen. Van der Goes verkoos zo vlak na de ruzie met het bewind een laag profiel aan te houden. Ook kon hij niet goed instemmen met nóg een geheime missie zonder voldoende draagvlak en vooral niet met de keuze van de Geldersman Alexander van Spaen door het conspirerende deel van het Uitvoerend Bewind, Van Haersolte, Besier en Ermerins (er lag geen formeel besluit aan de zending ten grondslag). Van

Spaen was 21 jaar en had geen politieke of diplomatieke ervaring. Hij was een toegewijd orangist, bevriend met de erfprins en volgens Delprat een 'wonderig jongmens'. Mollerus reageerde in een brief aan Hendrik Fagel een beetje gepikeerd op deze keus, maar ook gelaten. Hij voorspelde de missie-Van Spaen niet veel succes.³¹

Van Spaen vertrok eind februari naar Londen, maar daar waren de reacties lauw. Lord Grenville verwees de jonge Van Spaen naar Berlijn en zei bereid te zijn mee te werken onder drie voorwaarden: herstel, zodra mogelijk, van het stadhouderschap in de persoon van Willem v, het garanderen van de neutraliteit door middel van garnizoenen in de grensstreken en medewerking aan maatregelen om te voorkomen dat de herleving van de Bataafse handel de Franse oorlogsinspanning ten goede zou komen.³² Half april was Van Spaen terug in Den Haag. Nu werd de zaak wel in het plenum van het Uitvoerend Bewind besproken. Dat machtigde Van der Goes op de meest passende wijze, en met gebruik van alle wegen en middelen, te onderzoeken of Pruisen bereid was zowel bij de Eerste Consul als bij de Britse regering op te komen voor de Bataafse neutraliteit 'met garantie voor de tegenwoordige orde van zaken en het daarop gebaseerde gouvernement tot de algemene vrede'.³³ Bij de randvoorwaarden van de neutraliteit werd niet gerept van enige vorm van herstel van het stadhouderschap. De reden daarvan was het gebrek aan unanimiteit in het bewind, maar vermelding van deze belangrijke Britse voorwaarde zal Van der Goes ook niet hebben aangemoedigd. Hij had intussen van Schimmelpenninck een somber beeld van de kansen op neutraliteit en al helemaal van de kansen voor Oranje ontvangen. Napoleon had Schimmelpenninck gezegd 'dat evenmin onze Republiek het Huis van Oranje als Frankrijk het Huis van Bourbon terug zou ontvangen'.³⁴

Tegen de zin van Van der Goes werd Van Spaen opnieuw op reis gestuurd, nu naar Berlijn. Gezien de verschillen van opvatting in het bewind had Van der Goes er moeite mee de speciale gezant een duidelijke instructie mee te geven. Tot meer dan de twee reeds genoemde elementen tot behoud van de huidige staatsorde kwam hij niet.

Van Spaen was wel op de hoogte van het Haagse idee om de neutraliteit eventueel van Frankrijk te kopen. Tijdelijk zaakgelastigde Bourdeaux in Berlijn reageerde verbaasd op de komst van Van Spaen. Hoe kon men iemand sturen wiens politieke overtuiging zozeer afweek van die van het Bataafs gouvernement? Van der Goes erkende dat hij dat niet kon tegenspreken, dat bovendien het moment slecht gekozen was (zo vlak na het mislukte bezoek van generaal Marmont), maar dat hij hoop-

te dat Bourdeaux de jongeman zo goed mogelijk terzijde wilde staan.³⁵ Van Spaen liet in zijn onderhoud met minister Haugwitz te zeer de indruk ontstaan dat het Bataafs bewind in zijn politieke nood de Britse voorwaarden omarmde. Hij communiceerde over zijn bevindingen uitgebreid met de erfprins, maar vergat agent Van der Goes op de hoogte te houden. Haugwitz ontraadde zijn koning zich in een wespennest van marchandage over de Bataafse neutraliteit te begeven en adviseerde Van Spaen dat het bewind een dergelijk arrangement maar zelf in Parijs ter tafel moest brengen. Pogingen om de neutraliteit bij de Eerste Consul te bewerken, nu de oorlog steeds succesvoller verliep voor Frankrijk, was volgens de Pruisische koning verloren moeite.³⁶ Van Spaen bleef te lang in Berlijn hangen en werd door Van der Goes gesommeerd terug te keren, maar meldde zich pas een maand later bij de agent voor een debriefing. Van der Goes gaf hem bij deze gelegenheid een *dressing-down* en verwijderde hem met een tegemoetkoming in zijn kosten van 2500 gulden uit het diplomatieke spel.³⁷ Voor de Oranjegezinden was de mislukking van de missie-Van Spaen een teleurstelling, maar vooral een niet mis te verstaan signaal. De neef van de Prinses van Oranje miste de politieke wil om te bemiddelen, want hij koesterde hogere belangen.

Een strijkstok voor neutraliteit

Het Berlijnse spoor bleek opnieuw dood te lopen. Men achtte de situatie in Frankrijk in de eerste helft van 1800 evenwel gunstig genoeg om nu de rechtstreekse, Parijse weg te volgen. Neutraliteit met garantie van de bestaande politieke orde tot aan de vrede was kort gezegd het oogmerk van het Bataafs bewind. Desnoods moest dit doel worden bereikt met een afkoopsom. Frankrijk had immers geld nodig, en bepaalde regeeringskringen stonden open voor een dergelijke schikking, zo was gebleken. Bielfeld rapporteerde al aan het eind van het oude jaar aan Berlijn dat de Republiek voor de verkrijging van neutraliteit een aanzienlijke som overhad. Begin maart werd Schimmelpenninck erop uitgestuurd om de Eerste Consul warm te maken voor deze gedachte. Ook Sémonville werd ingelicht. Het ging om een bedrag van veertig miljoen franc. Amsterdamse kooplieden zouden bereid zijn de helft van het bedrag te fourneren. Van der Goes zou de uitwerking van deze financiële component van het plan op zich genomen hebben, zodat het plenum van het Uitvoerend Bewind er verder buiten kon blijven.³⁸ Op zich was een der-

gelijke transactie in de diplomatie niet vreemd, maar de vraag is waarop Van der Goes dit aanbod feitelijk baseerde.

Deze ontwikkeling geeft aanleiding te veronderstellen dat het ‘aanbod’ van vijftig miljoen van Talleyrand van begin februari niet uit de lucht was komen vallen. Was dat een ‘tegenbod’ geweest, dat al werd uitgebracht voordat Schimmelpenninck in de gelegenheid was zijn instructie uit te voeren? De reden waarom Van der Goes nooit antwoord op de brief van Talleyrand gaf, kan gelegen zijn in de opvatting dat hij eerst het resultaat van Schimmelpennincks sondering wilde afwachten. Een gewichtig doel als neutraliteit ‘ineens’ was immers een betere inzet dan een onzekere deal over Vlissingen en de troepenmacht zonder toezegging van neutraliteit. De gang van zaken kan ertoe hebben bijgedragen dat Napoleon gesterkt werd in zijn opvatting dat er nog genoeg geld in de Bataafse Republiek rondging waarop hij een beroep kon doen.

Om Napoleon toch voor het plan te winnen waren hulpkrachten nodig. Dat waren Sémonville, Talleyrand en in laatste instantie Madame Bonaparte. Wat Sémonville betreft, paste het plan bij zijn instructie de partijen in ‘Batavie’ tot elkaar te brengen. Als er voor zijn goede diensten iets aan de strijkstok bleef hangen: *tant mieux*. Voor Talleyrand gold hetzelfde, maar de minister had principieel minder bezwaar tegen neutrale buurlanden, zolang deze zich schikten in een *juste adéquatation* in het raam van zijn perfectionnement des états. De rol van Joséphine de Beauharnais om haar man gunstig te stemmen is te bevroeden, maar het valt niet te achterhalen wie op deze gedachte is gekomen. Voor de inspanningen van het drietal waren dikke beurzen nodig. De Bataafse begroting voorzag echter niet in een kostenpost voor dergelijke uitgaven. Van der Goes nam op zich om, over de band van de Oranjegezinde lobby, te proberen de Britse regering zover te krijgen dit smeergeld voor haar rekening te nemen. Men dacht aan een miljoen franc voor Madame Bonaparte, vijfhonderdduizend voor Talleyrand en tweehonderdvijftigduizend franc voor Sémonville.³⁹ Waar Pruisen al had laten weten niet direct betrokken te willen zijn bij een financiële schikking, kon Van der Goes in die fase nog niet weten dat ook de Britse regering, anders nooit te beroerd om geld in te zetten voor diplomatieke doeleinden, absoluut gekant was tegen het betalen voor neutraliteit aan het Bonaparte-regime.⁴⁰

De kwestie werd er niet eenvoudiger op toen Napoleon door zijn overwinning bij Marengo (14 juni 1800) zijn greep op de Franse politiek aanmerkelijk kon verstevigen. De Fransen putten nieuwe moed uit deze voordelige wending in de oorlog. Napoleon zat er met betrekking tot de Bataafse Republiek volgens Schimmelpenninck, zoals al beschreven,

geharnast in. Afgezien van zijn banvloek tegen Oranje, had de Eerste Consul vooral veiligheidspolitieke argumenten. ‘Frankrijk zoekt overal wegen naar vrede,’ zo meldde de ambassadeur, ‘hier houdt men zich uiterlijk alsof men tegen onze neutralisatie niets zou hebben, maar men verklaart geen mogelijkheid te zien. Men houdt zich verzekerd dat Engeland zulks niet dan op zeer onaanvaardbare voorwaarden zou willen.’ Op de vraag naar neutralisatie als principe ontweek men het antwoord. Schimmelpenninck oordeelde dat het vergeefse moeite zou zijn te proberen over neutralisatie te onderhandelen. Zonder Pruisische hulp was de zaak onuitvoerbaar, ‘hoezeer de zaak in het algemeen belang van alle partijen in ons land is’. Schimmelpenninck zelf had geen oplossing hoe de situatie in Nederland dan wel gered kon worden. Hij was het met Van der Goes eens dat de Republiek de fysieke kracht miste om haar wil te kunnen doorzetten. Voor het overige bekommerde hij zich om de verdeeldheid in het bewind.⁴¹ Eind mei sprak de ambassadeur nog eens met Talleyrand over ‘het grote punt’. De minister was zo evasief dat Schimmelpenninck adviseerde, als niemand bereid was zich openlijk te committeren, het neutralisatieplan voorlopig te laten varen.⁴²

Bij het uitblijven van bruikbare resultaten van de missie-Van Spaen en gezien de analyse van Schimmelpenninck kon Van der Goes in de loop van juni niets anders concluderen dan dat het afkoopplan zijn momentum verloor. Hij raakte zelfs buitenspel, toen het Uitvoerend Bewind het initiatief naar zich toetrok.

Missie-De Winter

Directe aanleiding hiervoor was een nieuwe, klinkende ruzie met Augereau over troepenverplaatsingen naar Zeeland in verband met de vermeende dreiging van een Engelse amfibische operatie. Het gedrag van de generaal beschouwde het Uitvoerend Bewind als insubordinatie. Het was de bekende druppel die de emmer vol frustratie bij het bewind deed overlopen. Frustratie niet alleen over de hoogmoed van de Franse militairen en ambtenaren, maar ook over de steeds knellender greep waarin Frankrijk met zijn oekazes en verboden het dagelijks leven in de Bataafse Republiek hield. Daar kwam bij frustratie over het eigen functioneren. Het ging allang niet meer over de impertinente Augereau, men had genoeg van de belabberde relatie met de Grote Broeder.

Normaal gesproken zou het ambassadeur Schimmelpenninck moe-

ten zijn, die deze dringende boodschap aan de Eerste Consul overbracht. Het Uitvoerend Bewind verkoos echter in zijn stemming van urgentie ‘grover geschut’ in te zetten. Viceadmiraal Jan Willem de Winter kreeg de geheime opdracht zich naar Napoleon te begeven en hem persoonlijk een brief van het bewind te overhandigen. De Winter, soldaat evenals Napoleon, onversneden patriot, stond in Frankrijk ondanks zijn nederlaag in de zeeslag bij Kamperduin in hoog aanzien. Het was op zichzelf een begrijpelijke keuze, maar er stak wellicht ook iets anders achter.

Het duo Van der Goes en Schimmelpenninck werd zozeer in beslag genomen door het pousseren van het neutraliteitsverlangen, zonder dat dit enig uitzicht bood op spoedig succes, dat het bewind meende dat de reguliere diplomatieke weg zijn effectiviteit verloor. Het valt op dat het besluit buiten Van der Goes om is genomen. Hij kreeg pas op 21 juni een kopie om Schimmelpenninck te kunnen informeren, toen De Winter op punt van vertrek stond of al vertrokken was.⁴³ Het lijdt geen twijfel dat de waardigheid van de ambassadeur, zo niet de eigenliefde van Schimmelpenninck, door de uitzending van De Winter werd gekwetst. Van der Goes zal ook niet blij geweest zijn met de opdracht aan De Winter om rechtstreeks aan de secretaris van het Uitvoerend Bewind, Hultman, en niet aan hem te rapporteren.

De Winter kreeg, behalve de brief, een uitgebreide instructie mee. De brief, een waardig pleidooi, niet gespeend van eloquentie, om Napoleon de uitzichtloze positie van de Bataafse Republiek als bondgenoot te schetsen indien hij haar niet de handel teruggaf, zei niets over neutraliteit en pas aan het eind iets over Augereau. Interessant is de opmerking dat het bewind effectieve regeringsmacht miste als gevolg van de bestuurlijke gebreken in de door Frankrijk doorgedrukte Staatsregeling van 1798. In de instructie kwam het pleidooi voor neutraliteit wel aan de orde. Op zoek naar Napoleon kwam De Winter via Turijn op 3 juli in de Franse hoofdstad aan, waar Bonaparte was teruggekeerd van zijn Italiaanse veldtocht. De zegevierende Eerste Consul hield toen een algemene audiëntie voor het corps diplomatique. Schimmelpenninck was professioneel genoeg om de speciale gezant mee te nemen. Bonaparte sprak kort met de Bataven. Hij was de belediging hem door Amsterdam aangedaan nog niet vergeten. De Winter kreeg meteen al de indruk dat zijn missie niet zou slagen. Er was geen punt in zijn instructie waarover ‘de kordate en brave republikeinse’ Schimmelpenninck de Franse autoriteiten, bij wie hij zeer gezien was, niet tot in den treure had onderhouden. Alles zou worden uitgesteld tot de algemene vrede. Op 15 juli werd De Winter een particuliere audiëntie verleend. Hij hoorde hoe gebeten

Viceadmiraal Jan Willem de Winter (1761-1812)
door Johannes Cornelis Mertens, 1798

Napoleon op Engeland was, hoezeer hij niet geloofde in de uitgeputte staat van de Republiek en hoe weinig hij geloofde in de oprechtheid van de verbondenheid van het Bataafs bewind met Frankrijk. Ook de neutraliteit kwam aan de orde. Talleyrand zou gevraagd worden hierover advies te geven, schreef De Winter aan Hultman. Hij meende dat dit advies zo gesteld zou worden dat Napoleon niet kon merken dat Talleyrand, evenals Joseph Bonaparte, zeer voor de neutraliteit geporteerd waren. De voordelen voor Frankrijk zouden in detail worden uitgewerkt, terwijl de nadelen slechts kort aan bod zouden komen.⁴⁴

Schimmelpenninck berichtte dit met dezelfde post aan Van der Goes, maar hield het op een onvoorspelbare afloop. Hij had duidelijke indicaties dat er spoedig een wapenstilstand zou worden gesloten tussen Frankrijk en Oostenrijk. Schimmelpenninck had een kanaal weten te vinden waardoor hij inzage had in het codeverkeer met de geheime Franse onderhandelaar in Londen, Otto. De Fransen vertrouwden de Engelsen noch de Pruisen op hun bedoelingen. Dat had tot gevolg dat de vredesvoorwaarden die Otto moest stellen met betrekking tot de Bataafse Republiek diametraal tegenover die van Engeland stonden.⁴⁵ De Winter was rondborstiger in zijn verslag. Hij berichtte niet te geloven dat er veel van neutraliteit zou komen. Zijn conclusie was dat het Bataafs gouvernement de gunst van de Eerste Consul moest zien te verkrijgen door hem zo veel mogelijk te steunen in zijn wraaklust tegen Engeland, maar ferm alles te weigeren wat het vermogen van de staat te boven ging.⁴⁶

De Winter bleef in Parijs wachten op het antwoord van Napoleon. De zaak werd echter op de lange baan geschoven. Op 29 juli werden inderdaad preliminairen getekend voor vredesonderhandelingen tussen Frankrijk en Oostenrijk. Het parcours van het spel veranderde. Intussen beviel de samenwerking met de admiraal Schimmelpenninck kennelijk zo goed dat hij Van der Goes voorstelde De Winter als zaakgelastigde in Parijs te benoemen tijdens zijn aanstaand jaarlijks verlof. Schimmelpenninck wilde van die gelegenheid gebruikmaken eens openhartig met het Uitvoerend Bewind te spreken: 'het komt mij voor dat zij zo blind als mollen in de zaken zijn'.⁴⁷

Begin september had De Winter opnieuw een ontmoeting met Napoleon, die hem hoopvol stemde. Hij had gelegenheid zowel de kwestie van het troepenonderhoud als de algemene financiële toestand van de Republiek en de misdragingen van de Franse autoriteiten aan te kaarten. De reactie die hij enkele dagen daarna schriftelijk ontving, stelde de admiraal diep teleur. Geen concessies en nieuwe eisen voor de bij-

drage aan de oorlogsinspanning.⁴⁸ In november 1800 keerde De Winter met lege handen terug in Den Haag. Hij moest het Uitvoerend Bewind rapporteren dat de door hem bewonderde Napoleon ten aanzien van de hoofdpunten van zijn opdracht – handelsembargo, troepenreductie en -onderhoud, de status van Vlissingen, het optreden van de Franse ambtenaren – eigenlijk geen enkele concrete toezegging had gedaan. De Eerste Consul grossierde in plechtige beloften en hield zo de Bataafse Republiek in de houdgreep. Alles zou goed komen bij het bereiken van een algemene vrede.

Lunéville

Van der Goes had het in januari, in gesprek met Sémonville, niet slecht gezien. Wat men ook verzon aan diplomatieke demarches, de Bataafse Republiek had haar lot niet meer in eigen handen. Het lag in handen van de grote mogendheden. Dat waren in die tijd Frankrijk, Groot-Brittannië en Oostenrijk, terwijl Pruisen en Rusland als opkomende machten werden beschouwd. Bevestiging van die verwachting kan Van der Goes gevonden hebben in het belangrijke geschrift *De l'état de la France à la Fin de l'an VIII [1800]*, anoniem gepubliceerd in oktober 1800. Hierin legde Talleyrand via de pen van zijn naaste medewerker Alexandre d'Hauterive zijn visie neer op de ontluikende nieuwe Europese machtsverhoudingen.⁴⁹

Een aanwijzing voor die verwachting is dat het jaarlijks rapport over de staat der buitenlandse betrekkingen van december 1800 in het licht van nieuwe hoop op vrede opvallend aandacht besteedde aan de noodzaak van revisie van het 'wetboek van het publiek recht', zoals Van der Goes de beroemde Vrede van Münster (1648) daarin kwalificeerde. Hier weerklonk het gedachtegoed van Bonnot de Mably! De Franse revolutie en de daarop gevolgde oorlogen hadden volgens Van der Goes geleid tot nieuwe beginselen, die voor de toekomst behoorden te worden vastgelegd: 'Er moet een nieuwe grondslag voor de vrede der wereld gelegd worden, iets moet er als een algemene grondwet daargesteld worden.'⁵⁰

Evenals D'Hauterive in *De l'état de la France* vestigde Van der Goes de aandacht op de opkomst van Rusland als grote mogendheid. Dat kon hij met des te meer tevredenheid doen omdat herstel van de betrekkingen tussen de Bataafse Republiek en Rusland ophanden was. Van der Goes wist gebruik te maken van de toenemende verstoordheid van tsaar Paul I over het aanhouden van Russische en neutrale schepen door zijn

bondgenoot Engeland. Het recht om neutrale scheepvaart te inspecteren beschouwde de zeemogendheid Engeland in een oorlog van cruciaal militair belang. Rusland zag in de Republiek met haar traditionele Oostzeehandel een potentiële partner in zijn plan een nieuw verbond van gewapende neutraliteit te vormen. Via een oude vriendschap met de Russische diplomaat Von Krudener en bemiddeling van de hertog van Württemberg behaalde Van der Goes, onafhankelijk van en vooruitlopend op Frankrijk, een diplomatiek succes. Zo eindigde het eerste jaar van de nieuwe eeuw voor Van der Goes met een positief slotakkoord (gezant werd Willem Buys, die in maart 1801 zijn geloofsbrieven zou aanbieden aan tsaar Paul, dertien uur voordat deze werd vermoord).⁵¹

De aandacht verschoof nu naar de moeizaam op gang gekomen vredesonderhandelingen in Lunéville in Lotharingen. Volhardend in zijn politiek van separate vredesverdragen, slaagde Frankrijk erin met Oostenrijk los van zijn bondgenoot Engeland een verdrag te sluiten. De vrede van 9 februari 1801 was in feite een aangeklede wapenstilstand waarbij piketpalen voor de geopolitieke verhoudingen in delen van West-Europa werden geslagen. Hoewel de Republiek troepen had geleverd voor de verdediging van het Rijnland, was zij niet in oorlog met Oostenrijk. De geopolitieke substantie van de overeenkomst ging haar niet rechtstreeks aan. Dat wil niet zeggen dat Van der Goes niet op het vinkentouw had gezeten. Al in juni 1800 vroeg hij Schimmelpenninck zich zo goed mogelijk op de hoogte te stellen van de geheime ouvertures tussen Frankrijk en de Heilig Roomse keizer. De ambassadeur was een van de eerste buitenlandse diplomaten die namelijk al eind juli van de ondertekening van de preliminieren (voorbereidende uitgangspunten) wisten. Eind september maakte Van der Goes voorbereidingen voor het zenden van een Bataafse commissaris, zodra de besprekingen in Lunéville formeel zouden beginnen. De mogelijkheid bestond dat daar toch onderhandeld zou worden over herindeling van het Duitse Rijk. Vanwege haar gebiedsaanspraken had de Republiek daar belang bij. Van der Goes hield er echter rekening mee dat Napoleon een snelle vrede wenste zonder onnodige vertraging. Dat klopte, want Frankrijk wilde opnieuw geen pottenkijkers. Zelfs direct betrokken bondgenoten zoals Zwitserland en de Italiaanse republieken waren niet welkom.⁵²

Toch bleek Lunéville van politieke betekenis voor de Republiek. De erkenning van de onafhankelijkheid van de ‘zusterrepublieken’⁵³ en de bevestiging daarvan voor de Bataafse Republiek werd in het verdrag vastgelegd, evenals het recht van constitutionele zelfbeschikking. Beide beginselen zouden door Frankrijk en Oostenrijk worden gegarandeerd.

Oostenrijk interpreteerde de afspraak als een verzekering van klassieke neutrale bufferstaten langs zijn grenzen, waarop geen buitenlandse invloed meer mogelijk was. Frankrijk daarentegen beschouwde de beginselen ideologisch, als een garantie tegen herstel van de oude orde, terwijl constitutionele zelfbeschikking aanvaardbaar was zolang het om een democratische orde ging. Frankrijk consulteerde zijn bondgenoten weliswaar niet over de formulering van de hen betreffende bepalingen, maar het Uitvoerend Bewind verkoos Lunéville toch maar in uitbundige termen te verwelkomen. Het bestaansrecht van de Bataafse Republiek was andermaal tot uitdrukking gebracht. De Republiek verwierf recht op een plaats in de nieuwe Europese machtsverhoudingen. Ten slotte zag het bewind de formulering van het zelfbeschikkingsrecht als een waarborg tegen de oude orde ofwel tegen herstel van het stadhouder-schap, al doet die opvatting af aan het beginsel van vrije wilsbeschikking. Van der Goes concludeerde tegenover Schimmelpenninck enigszins meesmuilend: ‘Ons vaderland is niet vergeten.’⁵⁴

De grote vraag was of Napoleon zich met betrekking tot de Bataafse Republiek aan de toezegging van onafhankelijkheid en zelfbeschikking zou houden. De garantie van Lunéville was niet gekwalificeerd ten aanzien van militaire presentie of het uitoefenen van politieke invloed. Kubben stelt vast dat de garantiemachten het recht konden opeisen te interveniëren in geval een minderheid tegen de nationale wil een constitutie zou opdringen.⁵⁵

Weer een staatsgreep

Napoleon beschouwde de codificatie van de onafhankelijkheid en het recht op zelfbeschikking als belangrijke verworvenheden van het vredesverdrag van Lunéville. De Bataafse Republiek en de zusterrepublieken Zwitserland, Cisalpina en Ligurië waren echter in feite *chasse gardée* geworden van Frankrijk. Begin 1801 begon de Eerste Consul zich nu ook actief te bemoeien met het constitutionele debat in de Bataafse Republiek. Overeenkomstig het evangelie van Lunéville stak Napoleon zijn waarschuwend vinger op naar zijn altijd woelende beschermeling Augereau. De generaal moest de liefde van het Bataafse volk voor zijn nationale onafhankelijkheid scrupuleus in acht nemen en ervan doordrongen zijn dat Frankrijk niet de bedoeling had het staatsbestel in de Republiek te wijzigen.⁵⁶ Het verdrag van Lunéville was echter nog niet

eens getekend toen Sémonville al via Talleyrand van Napoleon de geheime opdracht kreeg te onderzoeken hoe een nieuw constitutioneel systeem financiën en welvaart in de Bataafse Republiek kon herstellen en verzoening van de partijtegenstellingen kon bewerken. Hij moest iedere schijn vermijden dat de Franse regering zich met de binnenlandse politiek wilde bemoeien.⁵⁷

Twee dagen na de plechtige afkondiging van de vrede vroeg Sémonville belet bij het Uitvoerend Bewind om te bespreken hoe de beginselen van Lunéville behulpzaam konden zijn bij het oplossen van de interne problemen van de Bataafse Republiek. Zijn minzame opsomming van de gebreken van de staatsregeling werd door het bewind beaamd, evenals de vaststelling dat herziening de eerste verantwoordelijkheid van de Bataven zelf was. De discussie op 15 februari duurde meer dan drie uur. Verschil van mening tussen beide bondgenoten over een meer radicale of meer gematigde aanpak van de gewenste aanpassingen kwam spoedig aan het licht. Toch kon men zich verenigen op een aantal afspraken. Allereerst zou men gaan werken aan een algemene amnestie voor de sinds januari 1798 gearresteerde heethoofden aan beide zijden van het politieke spectrum. Er moest ook een aanpassing komen in de overdreven revolutionaire eed van afkeer en haat die nu verplicht was om in openbare posities te worden benoemd. Besloten werd dat Uitvoerend Bewind en Vertegenwoordigend Lichaam samen een ontwerp van een nieuwe staatsregeling zouden opstellen dat evenwel eerst aan Napoleon zou worden voorgelegd. Het leek erop dat Sémonville gezien deze afspraak zijn mond voorbij had gepreut. Ten slotte werd als contactpersoon voor de Franse gezant Van der Goes aangewezen. Zijn taak was om de wensen en de belangen van de Bataafse Republiek in 'de nieuwe politieke verhoudingen' steeds zo goed mogelijk aan de Franse autoriteiten uit te leggen. Schimmelpenninck schreef Van der Goes na een ontmoeting met Napoleon dat deze niet veel ophad met de geslepen Sémonville, maar dat hij in hetzelfde gesprek Van der Goes een 'homme de mérite' noemde. Volgens Schimmelpenninck was dat uit Napoleons mond 'veel'.⁵⁸

Door dat laatste besluit raakte Van der Goes als Agent van Buitenlandse Betrekkingen direct betrokken bij de herziening van de staatsregeling die in september van 1801 zou uitmonden in de derde staatsgreep tijdens de Bataafse Republiek. Van der Goes was echter niet alleen bemiddelaar tussen de antagonist, tussen Sémonville en het bewind. Hij was ook informant en klankbord voor de politicus Schimmelpenninck die, zij het op de achtergrond vanuit Parijs, grote invloed uitoe-

fende op het proces. Van der Goes nam zich voor een neutrale positie in te nemen.⁵⁹ Hij speelde de rol van adviseur, een enkele keer die van redacteur van teksten en was uiteindelijk ook, zij het minder neutraal, actief in de keuze van bestuurders voor het nieuwe bewind. Men wist ‘Maarten op de Kneuterdijk’ (de uitspraak is van Valckenaer) te vinden, vroeg om raad of om zijn invloed ten gunste van eigen belangen. Hij gold als uitstekend geïnformeerd, want hij had het oor van zowel het bewind als Sémonville.⁶⁰ Van der Goes schreef later over zijn wijze van optreden dat hij zich naar gewoonte altijd geheel buiten de binnenlandse politiek hield, maar dat hij zijn mening niet verzwegen als dat zo te pas kwam. Een blijk van nogal valse bescheidenheid.⁶¹

De 18e Brumaire had, zoals hierboven reeds opgemerkt, in diverse Bataafse politiek geëngageerde kringen de discussie losgemaakt over de noodzaak van herziening van de Staatsregeling van 1798, die wettelijk niet eerder mocht plaatsvinden dan na 1803. Het Uitvoerend Bewind had het afgelopen jaar echter reeds zijn onvermogen moeten erkennen volgens de regels van de bestaande grondwet effectief te regeren. De discussie was derhalve opportuun, maar leidde vooralsnog tot allerlei intriges, tot onderling wantrouwen en bleef steken in het informeel circuit.⁶² Valckenaer speculeerde al in mei 1800 op de mogelijkheid van een nieuwe omwenteling, die het Bataafs bewind volgzaam aan de politieke belangen van Frankrijk moest maken.⁶³ Delprat meende in september 1800 uit uitlatingen van Van der Goes op te kunnen maken dat er ‘contra-revolutie’ broeide.⁶⁴ Ook Oranjegezinden mengden zich in de discussie. Ook zij beschouwden Van der Goes als een goede ingang tot het bewind. Mollerus bijvoorbeeld zocht Van der Goes in de loop van 1800 verscheidene keren op. Hij had weliswaar niets gezien in de missie-Van Spaen, maar probeerde nu, volgens Delprat, Van der Goes voor het karretje te spannen van directe onderhandelingen met de erfprins of de stadhouder. Delprat noemde Mollerus een huichelaar die zijn neus zou stoten.⁶⁵

Onder de bezoekers was ook de ervaren oud-diplomaat Gerard Brantsen, die zichzelf had opgeworpen als leidend lobbyist voor de belangen van de Oranjegezinden, zowel bij Sémonville als bij Van der Goes.⁶⁶ Hij was een Gelderse patriciër, die zich in de jaren tachtig als enige van zijn invloedrijke familie aan de zijde van de patriotten had geschaard. Hij onderhandelde namens de Republiek over de vrede die een eind maakte aan de Vierde Engelse Oorlog en daarna met Oostenrijk over de heropening van de Schelde. Vervolgens liet hij zich door de Amsterdamse patriottisch gezinde pensionarissen overhalen om te proberen het ge-

west Gelderland, vanouds Oranjegezind, voor de patriotten te winnen. Die opzet mislukte. In 1787 werd Brantsen gedwongen al zijn ambten neer te leggen. De stadhouder koesterde diepe wrok tegen hem, anders dan tegen zijn familie.⁶⁷ In 1800 was Brantsen overtuigd geraakt van de noodzaak tot herstel van het Huis van Oranje, in welke hoedanigheid dan ook, teneinde de eendracht te scheppen die nodig was om het land te redden.

Van der Goes stond voor die gedachte open. Naarmate de onderhandelingen in Lunéville op gang kwamen in het najaar van 1800, namen de geruchten toe dat de grote mogendheden ook tot een vergelijk zouden kunnen komen over de status van de Republiek. Op basis van die geruchten hield Van der Goes rekening met de mogelijkheid van herstel van Oranje, al zou volgens hem ook wel eens een of andere Duitse prins er met de buit vandoor kunnen gaan.⁶⁸ Hij wist dat de rode lijn voor het bewind vooralsnog het winnen van de Oranjegezinden voor het nationaal behoud was, echter zónder herstel van Oranje. Daarover was hij volgens Delprat tegen Brantsen stellig geweest. Door de rapportage van Schimmelpenninck was immers duidelijk dat herstel van Oranje voor Napoleon bij alle gewenste verzoening anathema was. De Vrede van Lunéville maakte deze gedachtespinsels echter overbodig. Vooralsnog ging het nu om een nieuwe staatsregeling voor de Republiek. Iets van de onbestemdheid van het debat over een rol van Oranje klinkt door in de dagboek aantekeningen van Delprat. Volgens hem wilde het Uitvoerende Bewind, en met name het lid Jean Henri van Swinden, niets horen over een terugkeer van de Prins. Delprat meende dat Van der Goes ervan overtuigd was dat het er wel van zou komen. Zelf was hij dat niet, maar Delprat gaf toe dat het een uitgelezen gelegenheid zou zijn om het vaderland te redden. Van der Goes wilde volgens zijn secretaris het goede, maar kreeg weinig steun van beide partijen.⁶⁹

Had hij zich toch door lobbyisten als Mollerus en Brantsen laten ompraten ten gunste van Oranje? Het lag eerder in zijn aard in onzekere omstandigheden zo veel mogelijk opties open te houden. Een handreiking naar de Oranjegezinden kon immers noodzakelijk worden. Van der Goes wist ook dat zich onder hen verdienstelijke bestuurders bevonden, die na 1795 aan de kant waren gezet maar met hun grote ervaring in de komende tijd bruikbaar konden zijn.

De grondwetsherziening dreigde al spoedig weer te verzinken in de drassigheid van de Nederlandse overlegcultuur. In Parijs bestond oprechte verbazing over de kalmte waarmee de Bataven het debat voerden.

Een eerste voorstel van het bewind poogde naar de inzichten van vooral Besier de uitvoerende macht te versterken ten koste van de wetgevende macht in de geest van het Franse Consulaat. Het beoogde herstel van bevoegdheden van de gewesten, nu departementen geheten, kreeg de zegen van Napoleon, maar was naar de mening van de democraten te federalistisch en naar die van de federalisten en Oranjegezinden te unitaristisch van karakter. In een brief aan Wiselius van 12 maart 1801 had Besier al betoogd dat zijn gematigd federalistisch standpunt niet op gespannen voet stond met zijn vurig beleden patriots republicanisme. Hij was echter bekeerd tot een middenweg volgens Amerikaans model.⁷⁰ Volgens Delprat zag Van der Goes aankomen dat de behandeling in de volksvertegenwoordiging, waar geen meerderheid bestond voor de ene noch voor de andere benadering, op niets zou uitlopen. Medio mei vroeg hij Schimmelpenninck naar zijn mening over het idee Bonaparte toch te vragen een machtswoord te spreken. Het Uitvoerend Bewind zou dan opdracht moeten krijgen een republikeins-orangistisch compromisvoorstel onverwijld rechtstreeks aan de kiezers voor te leggen met slechts de keuze van voor- of tegenstem. Schimmelpenninck, kennelijk nog bezig hem passende wijzigingen in het eerste voorstel te bedenken, reageerde meteen. Hij oordeelde dat de tijd niet rijp was voor een ‘vreemde impuls’.⁷¹

In overleg met Brantsen probeerde Van der Goes daarop verdere politieke behandeling af te remmen door het idee van een onafhankelijke grondwetscommissie te lanceren, een voorstel dat overigens ook voorkwam in de gewraakte schets voor een nieuwe constitutie van De Vos van Steenwijk uit het najaar van 1799! Een argument ten gunste van vertraging was dat iedere vernieuwing van de grondwet vóór de algemene vrede prematuur zou zijn. Dat sneed in zoverre hout omdat er intussen serieuze besprekingen waren begonnen tussen Frankrijk en Engeland over het openen van vredesonderhandelingen (in Amiens). Vertraging leek op dat moment stellig de Oranjegezinden in de kaart te spelen. Van der Goes kreeg evenwel betrouwbare inlichtingen dat Engeland noch Pruisen de vrede afhankelijk zou maken van terugkeer van Oranje. De vertraging in de herziening ontstond echter vanzelf. Het voorstel van het bewind werd op 11 juni door het Vertegenwoordigend Lichaam verworpen.

Tijdens zijn jaarlijks verlof sprak Schimmelpenninck eind augustus met Van der Goes over verder uitstel van het herzieningsproces, dat niet helemaal was vastgelopen. Er werd door Willem Irhoven van Dam aan een nieuw voorstel gewerkt waarbij Besier, Pijman, Van Haersolte en de

Agent van Marine Spoor betrokken waren. Op 14 september zetten de drie bewindsleden hun collega's voor het blok. Het Uitvoerend Bewind besloot bij meerderheid (Ermerins en Van Swinden waren tegen) het nieuwe voorstel rechtstreeks aan de kiezers voor te leggen. Vier dagen later weigerde het Vertegenwoordigend Lichaam zijn medewerking, waarop generaal Augereau het drietal revisionisten te hulp kwam en het herzieningsvoorstel werd geproclameerd. De wet was verzet, de staatsgreep was een feit. Het 'Bataafs Gemenebest' werd geboren.

Het ontwerp voor de nieuwe staatsregeling werd op 1 oktober aan het kiezerskorps voorgelegd. Nu gingen er wel hevige campagnes voor en tegen aan vooraf. De uitslag werd ten voordele van de ja-stemmers gemanipuleerd door de onthoudingen en de thuisblijvers aan hen toe te voegen.⁷² De nieuwe constitutie kreeg de instemming – want tot stand gekomen conform de principes van Lunéville – van Napoleon, voor wie de toenemende impotentie van de Republiek niet per se nadelig hoefde te zijn. Schama noemt de gebeurtenis een parodie van democratie die de laatste spijker in de doodkist van het representatieve systeem van 1795 sloeg. Volgens De Wit betekende de staatsgreep het einde van de Bataafse revolutie. Er werd een 'gevel-democratie' ingevoerd die de macht der regenten in belangrijke mate herstelde. De zo broodnodige staatseenheid holde men uit door herinvoering van gedeelde soevereiniteit der departementen (de voormalige gewesten), ook op financieel gebied. Dat bemoeilijkte een slagvaardig beleid van economisch herstel. De staatsgreep baarde een inert gouvernement zonder plannen, zonder steun van het volk, wat niet veel goeds beloofde voor zijn levensvatbaarheid.⁷³

Het Bataafs bewind raakte van de regen in de drup. Dat kon ook niet anders met de instelling van een twaalfkoppig Staatsbewind, een soort departementale coalitie die in de verste verte niet leek op het aanvankelijke, krachtdadige voorbeeld van het Frans Consulaat. De samenstelling van het bewind was een weerspiegeling van de politieke verscheidenheid en de regionale belangen.

Van der Goes zette zich actief in voor de benoeming in het Oranjegezinde smaldeel van Brantsen, die accepteerde ondanks zijn bezwaar tegen uitsluiting van Oranje.⁷⁴ Vanuit de invalshoek van de buitenlandse betrekkingen was het voor Van der Goes een voordeel iemand in het Staatsbewind te hebben die de wegen en omwegen van de diplomatie kende en begreep. Brantsen was weliswaar enigszins ongrijpbaar, maar onder de voormannen van de Oranjepartij niet de minst krachtdadige en hopelijk een tegenwicht tegen een andere orangist in het Staatsbe-

wind, de rabiate Sjuck van Burmania Rengers uit Friesland. Ter gelegenheid van de installatie van het Staatsbewind was het aan Van der Goes om in zijn ambtswoning een bal te geven voor het corps diplomatique. De Beierse vertegenwoordiger Franciscus van der Willigen noteerde dat alle belangrijke orangistische families hadden afgezegd.⁷⁵

Uit een brief aan Schimmelpenninck van 29 december 1801 blijkt dat Van der Goes zich ook actief bemoeide met de benoeming van de leden van de departementale besturen, overigens niet in de sfeer van nepotisme.⁷⁶ Volgens Schama had Van der Goes ervoor gezorgd dat zijn broer Hendrik wethouder van Den Haag werd. Dat beeld verdient correctie. Hendrik Maurits van der Goes was niet zijn broer, maar zijn neef, en werd pas in 1808 tot wethouder benoemd. Broer Franc was al jaren ‘stedelijk ontvanger’ (thesaurier) van Den Haag.⁷⁷

Van der Goes neigde in het hele proces van de herziening nogal naar de kant van de federalisten. Misschien oordeelde hij dat onder de omstandigheden eendracht en deskundigheid uiteindelijk voor de kansen op het voortbestaan van Nederland belangrijker waren dan de eenheidsstaat, die ontegenzeggelijk voordeliger was voor een consistente buitenlandse politiek, maar waarvoor de geesten nog niet rijp genoeg waren. Hij sprak zich er zelden over uit. In november 1801 liet hij aan Schimmelpenninck weten: ‘Ik verlang de vereniging om de zaak; de personen komen alleen in aanmerking bij mij, indien zij kunde, eerlijkheid en braafheid bezitten, en dan is mijn begrip dat een triomferende partij (...) genereus moet zijn en blijven. En dat laatste wil nog niet in alle harten.’⁷⁸

Secretaris van staat

Van der Goes bleef nauw verbonden aan het Staatsbewind, zij het niet als lid zoals het gerucht in Parijs ging, maar in een nieuwe hoedanigheid.⁷⁹ Volgens de nieuwe staatsregeling werden de buitenlandse betrekkingen ondergebracht bij een secretaris van staat voor de Buitenlandse Zaken. Hij viel rechtstreeks onder verantwoordelijkheid van het Staatsbewind. De titel Agent werd afgeschaft, maar inhoudelijk kreeg de staatssecretaris niet meer gezag. De andere agentschappen, zoals Marine, Oorlog, Binnenlandse Zaken en Financiën, kregen in plaats van een agent een collegiaal bestuur. Niettemin had de nieuwe functionaris nu twaalf in plaats van vijf meesters, hetgeen Van der Goes zich zeer goed realiseerde.⁸⁰ Voor het instellen van zelfstandige ministers was

het in de ontwikkeling van ons staatsbestel nog te vroeg. Er volgde een verkiezingsprocedure waarin behalve Van der Goes, de eerste en laatste griffier van de revolutionaire Staten-Generaal Willem Quarles en Schimmelpenninck kandidaat werden gesteld. Op 1 december 1801 werd Van der Goes verkozen. Zelfs Johan Valckenaer, uit onverdachte republikeinse hoek, stuurde hem een welgemeende, hartelijke gelukwens.⁸¹

De interne verdeeldheid in het oude bewind en de preoccupatie van de politiek met het constitutiedebat waren niet bepaald behulpzaam geweest om bij de Franse regering voet aan de grond te krijgen ter verbetering van de onderlinge betrekkingen. De Bataafse diplomatie slaagde er niet in de Grote Bondgenoot te overtuigen van de ernst van de tekorten in de staatsfinanciën noch van de redelijkheid van de argumenten voor herziening van de voorwaarden voor inzet en onderhoud van de Franse troepen. Het eind van het jaar bood echter een nieuwe gelegenheid om met volharding de Bataafse belangen in relatie tot Frankrijk in bredere zin aan de orde te stellen. Frankrijk en Engeland waren vergevorderd in hun besprekingen over het openen van onderhandelingen over vrede. De Republiek hoorde daar, als oorlogvoerende partij, zeker bij te zijn. Een algemene vrede naakte. Frankrijk kon nu aan zijn beloften worden gehouden. Engeland zou ter ondersteuning zijn invloed kunnen doen gelden. Het moest gaan gebeuren in Amiens.

*Allegorie op de Vrede van Amiens in 1802.
Pen en penseel in grijs door Reinier Ziesenis, 1802*